

Guld är dyrt, men luften är gratis

– det tjocka nuet, framtidens arkeologi
och komposten som blev ett kärleksbrev

SARA VARDA ST VINCENT

*Fragment från 3025, arkeologens anteckning:
"Idag grävde vi fram ett lager betong, plast och energilagringssystem, så kallade batterier. Vi tror att den här platsen har varit ett köpcentrum, en sorts handelsplats där människor på 2000-talet tycks ha samlats för att köpa varor, umgås och äta måltider. Vi försöker förstå hur de levde, och hur de kunde producera så mycket avfall under så kort tid."*

Tänk dig följande scenario. Året är 3025, tusen år från idag. En grupp människor blickar tillbaka på vår civilisation; den som kanske får namnet "konsumtionsåldern". Arkeologer, historiker och idéhistoriker gräver bland våra ruiner, kammar igenom våra bibliotek och avkodar våra elektroniska minnen.

De följer linjerna bakåt i tiden och söker efter rötterna till det som sedan blev. De läser våra tidningar, böcker och sociala medier-arkiv. De ser tillbaka på upptäckten av fossil energi och den logaritmiska teknikutvecklingen. Kanske ser de tillbaka på besluten vi

tog, som gradvis monterade ner demokratin, integriteten och yttrandefriheten – givetvis alltid för goda syften och bara för att det var så brådskande.

Du funderar: *Vad tänker de om oss?*

Har vi lämnat efter oss en blomstrande, välmående värld, där ekosystemen har återhämtat sig, alla miljöproblem är lösta och där sjukdom, hunger och lidande – kanske självaste döden – har avskaffats?

Eller har vi bäddat för en mardröm – en värld där de sista människorna vandrar genom ruinerna i jakt på rent vatten och odlingsbar mark?

Det finns ett avsnitt av serien Bamse (nr 16, 2012), där den girige Krösus Sork försöker lägga vantarna på en asteroid, som innehåller mer guld än alla jordens guldfyndigheter sammanlagt. Han beordrar sina anställda forskare att ändra asteroidens kurs, så att den ska kollidera

med jorden och landa i Sahara. Krösus tänker bli rikare än någon annan, någonsin.

Bamse och hans vänner är bekymrade över den död och förödelse som en kolliderande asteroid skulle orsaka, och lyckas stoppa planen. I slutscenen inser dock Krösus att de har räddat även honom. En sådan enorm mängd guld på jorden skulle ha lett till en devalvering av värdet på guld, och hans egna tillgångar hade blivit värdelösa.

Bamseavsnittet illustrerar ett grundläggande koncept i ekonomisk teori: *scarcity* – *brist*. Ju mer ovanlig en resurs är, desto högre värde. Ju mindre utbudet av en viss vara är i förhållande till efterfrågan, desto högre är priset. När förhållandet mellan utbud och efterfrågan är stabilt uppstår en marknadssjämvikt, där även priset är stabilt.

En konsekvens av det här är att det som finns i överflöd värderas lågt. Exempelvis naturen. Guld, platina och ädelstenar – som inte är ett dugg nödvändiga för vår överlevnad – värderas högre än luft, jord och vatten.

Det kan inte beskrivas som annat än en paradox, ett programmeringsfel i den mänskliga psykologin.

Vad kan framtidens historiker få ut av att läsa Bamse? Kanske mer än vi tror. Konceptet *scarcity* uppfanns inte av vårt ekonomiska system, fenomenet har alltid funnits. Men under konsumtionsåldern blev det till ett allt genomsyrande paradigm och ett vapen. Producenter lärde sig att skapa artificiell efterfrågan och att begränsa utbudet, allt för att kunna tjäna mer pengar. Eftersom allting värderades utifrån samma paradigm fanns inget som hindrade en hänsynslös rovdrift på naturen.

Den mänskliga hjärnan är behäftad med en massa mentala buggar, förstärkta av vårt ekonomiska system, som försvagar vår förmåga att hantera långsiktiga frågor. De gör

oss kortsiktiga och irrationella. Vi kan i bästa fall tänka fem, tio år framåt, men så fort vi ställs inför tanken på längre tidsspann så slår buggarna till och vi blir irrationella.

Detta leder till märkliga konsekvenser: *naturtillgångar får ett värde först när de förbrukas*. Ett träd blir värdefullt när det huggs ner, en älv när den fördämts för kraftproduktion. Själva naturen som sådan – luften vi alla är beroende av, de vidsträckta haven, gammelskogarna, våtmarker, fjälltoppar och fallna träd som härbärgerar miljarder småkryp – de har inget eget ekonomiskt värde.

De som betalar det högsta priset är de som inte trilskas: träden, småkrypen, de fattigaste människorna och – de tystaste av dem alla – framtidens människor.

Fragment från 3025, arkeologens anteckning: *"Vid en utgrävning hittade vi en gammal dataserver som var full av diskussioner. Det verkar ha varit populärt att tala om "kommande generationer" och "hållbar utveckling". Ändå lades resurserna på helt andra frågor. De verkar ha haft en väldigt primitiv form av etik. Kände de inget ansvar för oss?"*

Om mänskligheten överlever alla kriser, det som vissa kallar "metakrisen", kan vi anta att framtidens människor kommer att bli ofantligt många fler än oss som lever idag. Vi är blott en droppe i oceanen av mänskligt liv, ändå tar vi oss friheten att begränsa livsbetingelserna för hela havet.

Rimligen bör vi ta hänsyn till de framtida människorna, trots att de inte hörs? Just för att de inte hörs. Borde vi rentav trilskas i deras ställe?

Vad skulle hända om vi tänker på oss själva som förfäder och förmödrar? Och de där

människorna i 3025 som våra ättlingar. Ettusen år – det kanske låter som lång tid, men det är i runda slängar trettiofem generationer bort.

Etnografen Deborah Bird Rose har i en studie av aboriginbefolkningar i Australien beskrivit hur europeiska kulturer tenderar att se framtiden som "framför", medan dåtiden är "bakom", något som måste bemästras och överträffas. De aboriginska samhällen hon studerade såg tiden precis tvärtom. För dem framstod förfluten tid som "framför", något som de hade ansvar för att förvalta för dem som kommer bakom, dvs. kommande generationer. I den tidsorienteringen är nuet inte en tunn skärva av tid. Nuet blir ett tjockt lager av verkligheten som inrymmer en komplex matris av relationer; människor, djur, växter, drömmar, underjord, jordar, mineraler, vatten och luft.

Hur skulle vi påverkas om vi hade det perspektivet med oss i allt vi gör? Alla beslut vi fattar, alla infrastruktursatsningar, alla exploateringsprojekt, alla byggprojekt, inköp och nya lagar. Trettiofem generationer. Är det möjligt?

Jag har en kompost i min trädgård. Den är lite sisådär, om jag ska vara ärlig. Den består av några nätväggar och står inklämd på en sluttning mellan en bambubuske och ett äppelträd. Jag slänger ner lite av varje däri – gräsklipp, löv, pinnar och gamla döda växter. Som trädgårdsmästare är jag ytterst tafatt, och sedan vi satte upp komposten har jag aldrig använt jorden i den.

Men jag tänker på den när jag läser en text av Robin Wall Kimmerer. Hon skriver om att bli en god förmoder eller förfader (ancestor). I konversation med ett gammalt lönnträd sluter hon sig till att hennes uppgift är att *skapa god mull*.

Mullen är ingen passiv massa, som man

kan få för sig om man inte kollar ordentligt. Den består av ett myller av liv. Där arbetar insekter, rötter, svampar och frön. När betingelserna är de rätta börjar något gro. Det kan vara ett ekollon, en ängsväxt eller en solros, och det kan hända imorgon, nästa vecka eller om femhundra år. Invasiva arter kan göra det svårt för annat att växa, och i värsta fall tar de död på all den sköra växtlighet som behövs för ett hälsosamt ekosystem. För en trädgårdsodlare är det något av det värsta som kan hända – att en enda växt tar över och kväver allt det andra.

Moral imaginations-aktivisten Phoebe Tickell menar att vi i den här tiden – som genomsyras av komplexitet och oförutsägbarhet – mer än någonsin behöver pluralism, diversitet och mod att tänka på många olika sätt. Motsatsvis tänker jag att det vi minst behöver är *monokultur* – raka rader av bananträd, contortatallar och jordbruksgrödor som är så hårt avlade att de inte tål insekter.

Voltaires karaktär Candide landar i att man måste odla sin trädgård – *il faut cultiver son jardin*. Uppmaningen får plötsligt en helt ny konnotation. Att bereda jorden för den sprudlande biologiska mångfalden, att låta ängsblommorna blomma och insekterna bygga bo. Att bekämpa tankens monokultur – det kanske är den ultimata motståndshandlingen?

För i vårt mentala ökenlandskap finns bara en väg: bristtänkandets väg, medan vi glömer att naturens själva fundament är överflöd. Tänk bara på en potatis. Du gräver ner en gammal ledsen knöl från förra året och väntar ett par månader. Plötsligt dyker det upp tjugo nya, delikata, i jorden. Eller ta en ensam vallmo: den kan sprida sina små frön och med tiden lysa upp en hel äng med sina knallröda kronblad.

Det kommer påminnelser ibland. På hö-

ten svämmar äppelträden över av frukt i mitt villaområde, men det är som att vi inte fattar vad vi ska göra med dem – de trillar till marken och ruttnar. Samtidigt går vi till matbutiken och handlar äpplen i plastpåsar.

Och när vårt tankelandskap kännetecknas av likriktning ältas samma frågor dag ut och dag in. Bara en fråga får plats åt gången, och aldrig hänger de ihop. Migration i en låda. Krig och konflikter i en annan. Ytterligare en innehåller ekonomin. Klimatförändringar och miljöförstöring – som uppenbart accelererar armodet och spär på konflikterna, som i sin tur orsakar migrationen – ligger i en helt separat låda. Som styrs av en annan minister och ett annat departement. Och debatteras av andra debattörer.

Stanford-professorn Paul A. David beskrev i sin klassiska artikel *Clio and the Economics of QWERTY* (1985) begreppet som kom att kallas *path dependency* eller *spårbundenhet*. Att just QWERTY-tangentbordet blev standard, trots att det fanns – och finns – andra alternativ som är effektivare, berodde mestadels på historiska tillfälligheter.

Varför byter vi inte bara?

Jo, för när en lösning blir dominerande uppstår inlåsnings effekter: vi vill inte betala för att återigen utbilda personal som redan har lärt sig ett system. Arbetskraften, å sin sida, minimerar sin risk genom att lära sig det dominerande systemet. Vi vill inte heller investera i att bygga om maskiner, och vill inte förlora de skalfördelar som följer av att vi använder samma standard som alla andra. David kallar detta för tekniska beroenden och *kvasi-irreversibilitet*.

Historien förgrenar sig. Man väljer en viss gren. Efterhand samlas allt fler längs samma gren. Till slut vittrar de andra grenarna bort

och försvinner. Ju längre ut på en viss gren vi sedan går, kollektivt, desto svårare blir det att hoppa över till en annan. Det vi kallar klimatomställning, det kräver att vi hoppar till en annan gren.

Men vi har det bra på vår gren, varför ska vi hoppa nu? Ska vi inte vänta? Vi vet ju inte vad som väntar oss på den andra grenen, men det är säkert sämre än det vi har nu. Och vilken gren ska vi ens till? Olika viljor, med olika motiv, drar åt olika håll. Om alla hoppar till olika grenar blir det ingen ordning alls. Och glöm inte alla dem som satsat allt på att vi ska stanna kvar precis här – för dem är tanken på att byta gren otänkbar.

Hundra år av infrastruktur, teknisk utveckling och politiska beslut är inget man byter ut i en handvändning.

Att byta spår är svårt, men det har gjorts tidigare. Ett illustrativt exempel kommer från 1800-talets London. Det var en tid då stadens samlade avlopp dumpades rakt ut i Themsen. Efter flera år av kolerautbrott och förfärlig stank blev det en sommar (1858) outhärdligt – det var *The Great Stink*. Det rapporterades att drottning Victoria och prins Albert försökte göra en båttur på floden, men blev tvungna att avbryta efter bara några minuter. Parlamentet, som ligger alldeles invid floden, led så mycket av odören att det diskuterades att flytta ut från London under sommarmånaderna.

Tack vare ett intensivt och envist politiskt arbete beslutade man istället att genomföra en enorm investering i ett modernt avloppssystem.

Man kan nog med säkerhet säga att *The Great Stink*, och det efterföljande bygget av världens första moderna avloppssystem, lade grunden till den världsstad som London senare blev. Joseph Bazalgette, ingenjören som

konstruerade systemet, betraktas idag som en av stadens hjältar. Men det krävdes en total härdsnäla för att det skulle bli politiskt möjligt att genomdriva det.

Vi befinner oss i ett predikament. Människan har påverkat jorden i så hög grad att vi har ändrat själva förutsättningarna för livet. Av de nio planetära gränserna har sex passerats (Stockholm Resilience Center, 2023). Vi har kollektivt drabbats av kortsiktighetssjuka, där de som är minst delaktiga drabbas snabbast och hårdast.

Men i slutändan drabbas vi ju allihopa. Det är den här bollen som flyter runt i universum som är vår värdplanet, vår enda möjliga värld. Ju mer vi lär oss om rymden, ju mer vi blickar utåt, desto tydligare blir det: vi kan inte byta planet. Det är inte fysiskt möjligt för människor att resa till andra solsystem. Att terraformera Mars till en beboelig planet, om det ens är möjligt, skulle ta hundratals, om inte tusentals år. Till dess är Mars, precis som resten av rymden, en dödlig och fientlig värld. Det betyder inte att vi inte ska utforska rymden. Men vi ska inte ska göra oss några illusioner. För överskådlig framtid, och mer därtill, är detta den enda planeten som är tillgänglig för mänskligheten. Vi är fast här, liksom våra barn, barnbarn, och deras barn.

Trots detta beter vi oss som trilska tonåringar som slänger jackan på golvet, lämnar disken framme och smular ner soffan. Istället för att ta fram dammsugaren och bära ut den överfulla soppsåsen trycker vi ner lite mer skräp och skjuter städningen på framtiden. Om man bara väntar tillräckligt länge så kommer säkert någon annan och tar hand om det.

Men här finns ingen curlande förälder som städar upp. Smulorna brer ut sig över soffan,

fåtöljen och mattan. Soporna svämmar över och i hallen ligger ytterkläder utspridda över golvet.

Om inte vi som art kan ta oss samman och hejda utvecklingen så är framtida generationer dömda att leva i väldigt mörka tider.

Albert Einstein brukar attribueras med ett citat som går ut på att det inte går att lösa ett problem med samma sätt att tänka som skapade problemet från början. Av allt att döma är citatet felaktigt (det dök upp först långt efter Einsteins död), men det kanske ligger något i det i alla fall.

I dagsläget bygger den globala världsordningen på ett ekonomiskt system som institutionaliserar och förstärker den mänskliga kortsiktighetssjukan. Därför går omställningen långsamt, den går trögt, på många sätt går den åt fel håll. Det finns för många krafter som drar åt motsatt håll – och märk väl att inte alla är ondsinta. Brutal ekonomisk utveckling kan vara ett effektivt sätt att bekämpa fattigdom, åtminstone på kort sikt.

Men tänk ifall själva premissen är fel? Tänk om bristtänkandet som allt bygger på är – inte direkt *fel*, men bara *ett tankesätt av många*? Tänk om det är en liten skärva av verkligheten, och att verkligheten lika gärna kan fungera enligt en överflödsprincip. Det du ger får du flerfald åter, på ett sätt eller annat. Överflödet kanske ligger där på vänt, på en av de andra grenarna? Hur kommer vi dit? Vågar vi hoppa? Vi har det ju ganska bra där vi är. Vi har ju inte direkt en kris, i alla fall inte här... Och om vi bara väntar lite till så kommer säkert någon annan och tar bort den där soppsåsen.

Ja, hur ser den kris ut som skulle kunna få oss att byta spår idag? För inte tycks det räcka med extremväder, oöverträffade skogsbränder och snöfria vintrar. Inte heller döende korallrev, kollapsade ekosystem och över-
svämningar.

Jag återvänder till Kimmerers bild av mulLEN, och till komposten i min trädgård. Och jag tänker på Candides slutord: *il faut cultiver son jardin.*

Jag inser att jag längtar efter biologisk mångfald. *Mental biologisk mångfald.*

Fragment från 3025, arkeologens anteckning: "Jag undrar ibland varför de klamrade sig fast så länge. Varför höll de sig kvar i ett system som ledde rakt in i en återvändsgränd? Såg de inte att det fanns andra, bättre alternativ? Här och där skymtar frön av hopp, men det är som att de inte vågade agera."

Vi kan inte veta hur framtiden blir. Men vi vet att våra handlingar lägger grunden för den. Om vi tänker på oss själva som blivande förmödrar och förfäder, vilka beslut tar vi då? Hjälper det oss att se längre än till nästa kvartalsrapport och nästa val? Kan vi lägga grunden för något nytt, något större och bättre, på samma vis som Joseph Bazalgette en gång drog nya rör under Londons gator?

Vi behöver inte vänta på en ännu större kris. Vi behöver skapa utrymme för mänsklig kreativitet, använda vår fantasi och skapa världar som vi faktiskt vill leva i. Och kanske ser de ut på tusen olika vis, precis som småkrypen trivs i olika biotoper.

Och kanske handlar det inte ens om att göra uppoffringar. Kanske är det tvärtom en gåva – att berika vårt *nu* med både det förflutna och det som kommer efter? Att gräva ner händerna i mulLEN och betrakta daggmaskarna, myrorna och de tunna rottrådarna. Att minnas de människor för tusen år sedan som tog hand om den här platsen och lämnade en

rik matjord efter sig. Att plantera ett ekolon som kanske gror imorgon, kanske nästa vecka eller kanske om femhundra år. Att vårda mulLEN så att den kan ge utrymme för spirande liv i tusen år framåt.

Kanske kan vi rentav betrakta mulLEN som ett medium – ett kärleksbrev till våra ättlingar.

Fragment från 3025, arkeologens anteckning: "Försöker förstå våra anfäder och anmödrar från 2000-talet. Vad fick dem till slut att ändra kurs? I efterhand verkar det kanske oundvikligt, men på deras tid var ingenting självklart. Ändå tippade vågskålen över, och det skiftet lade grunden för den blomstring som vi ser idag. Var det enskilda, modiga röster? En kollektiv moralisk indignation? Eller bara ett frö som plötsligt slog rot och började gro? Vi kanske aldrig får ett entydigt svar, men vi gräver vidare."

Essän deltog i Hans Ruin essätävlingen 2025 och fick hedersomnämning

Foto: Karl Larsson